

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Pojetí člověka v teorii evoluce u Teilharda de Chardin

Ondřej Kratochvíl

Bakalářská práce

2014

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Ondřej Kratochvíl**
Osobní číslo: **H10326**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Pojetí člověka v teorii evoluce u Teilharda de Chardin**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Autor rozebere a shrne Teilhardovo pojetí evoluce. Soustředit se při tom bude na Teilhardovo pojetí člověka. Studium, rozbor a následnou syntézu primární literatury bude doprovázet četba dostupné literatury sekundární, s níž bude vlastní výklad konfrontován.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Teilhard de Chardin, Vesmír a lidstvo, Praha: Vyšehrad, 1990.

týž, Místo člověka v přírodě, Praha: Svoboda-Libertas, 1993.

Karel Vrána, Teilhard de Chardin, Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997.

**Emile Rideau, Myšlení Teilharda de Chardin, Velehrad: Refugium
Velehrad-Roma, 2001.**

**Františka Jirousová, Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin, in
Filosofie dnes, č. 1, roč. 4, 2012.**

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **21. května 2012**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2014**

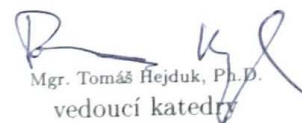

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

Univerzita Pardubice
Havlíkova 4653
532 03 Pardubice, Česká republika

L.S.

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2013

Prohlašuji, že tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Praze dne 28. 6. 2014

Ondřej Kratochvíl

Můj vděk patří vedoucímu práce Mgr. Tomáši Hejdkovi, PhD., za rady a poznámky k obsahové i formální stránce této práce. Velké poděkování patří také mé rodině a nejbližším přátelům za ochotu a trpělivost, kterou se mnou po čas zrodu této práce měli.

Anotace

Předložená práce se věnuje pojetí člověka v myšlení Teilharda de Chardin tak, jak je obsaženo v jeho koncepci vesmírné evoluce. Práce se dělí do tří částí. V první se nejprve zabývá Teilhardovou osobou a jeho metodou popisu. Ve druhé části je vyložen způsob, kterým se v práci rozumí pojmu evoluce a také je tu vyložen fundamentální rys Teilhardovy evoluce, tj. komplexnost a princip jejího uplatňování. Třetí část se zabývá třemi chronologicky seřazenými stupni Teilhardovy vesmírné evoluce. Zvýšená pozornost je věnována třetímu stupni – člověku.

Klíčová slova

Teilhard de Chardin, evoluce, člověk, lidstvo, komplexita, ortogeneze

Annotation

The thesis deals with conception of man according to Teilhard de Chardin. The thesis is divided into three chapters. First one deals with Teilhard's method of describing, seeing things, which he uses in his writings. The second chapter deals with fundamental attribute of Teilhard's evolution – complexity and the principle of its expansion. The third chapter is dedicated to the explication of three evolutionary levels of complexity, according to Teilhard. Greater attention is given to the third level – man.

Keywords

Teilhard de Chardin, evolution, man, mankind, complexity, orthogenesis

Obsah

Úvod	8
1. Předporozumění	10
1.1 Kněz nebo vědec?.....	10
1.2 Metoda.....	11
2. Znaký Teilhardovy evoluce.....	14
2.1 Evoluce	14
2.2 Komplexnost.....	17
2.3 Navíjení	19
3. Tři „prahy“ Teilhardovy evoluce	21
3.1 Kosmogeneze.....	21
3.1.1 Energie	21
3.1.2 Látka	23
3.2 Biogeneze	23
3.3 Noogeneze	25
3.3.1 Zrození člověka.....	28
3.3.2 Vědomí, reflexe	29
3.3.3 Noosféra.....	30
3.3.4 Aktivita, chuť žít.....	33
3.3.5 Planetizace, totalizace	34
Závěr.....	36
Seznam použité literatury	39

Úvod

Předložená práce představuje myšlenky francouzského myslitele, jezuitu, paleontologa a antropologa první poloviny 20. století Pierra Teilharda de Chardin. Mluvit budeme o jeho teorii evoluce. Koncepti, která nesleduje pouze vývoj živého na naší planetě, ale která rozšiřuje princip evoluce na celý kosmos. Pohlíží na dějiny celého vesmíru, jako na jednotnou událost, jako na jeden stále pokračující proces s počátkem a koncem, lépe řečeno – možným, avšak nikoli nutným, dovršením. Teilhardova teorie evoluce je protkaná několika zákonitostmi, které se na dalších stránkách pokusíme představit a doplnit o výklady jiných autorů, zabývajících se Teilhardovým dílem.

Tato bakalářská práce si klade za cíl vysledovat především Teilhardovy filosofické, antropologicko-filosofické a etické pozice a východiska. Metoda, kterou naše zkoumání provedeme, povede přes analýzu Teilhardových textů, ve kterých autor čtenáři předkládá svou představu evoluční teorie. Co nás bude v následujících stránkách zajímat především, je postavení člověka v teilhardovsky chápaném světě. Hned na začátku si však musíme položit otázku, zda můžeme v rámci Teilhardova myšlení mluvit o člověku samostatně. Domníváme se, že pouze obtížně a nikoliv úplně. Proto než přejdeme k místům, která Teilhard ve svých textech explicitně věnoval zkoumáním člověka, lidstva, budeme se také věnovat jeho úvahám o minulosti lidstva, jeho vývoji a možné budoucnosti. Avšak ještě dříve zkusíme vysledovat a vyjádřit principy a zákonitosti univerza, které Teilhard ve svém „čtení“ celku světa sleduje. První otázkou, na kterou budeme hledat odpověď, se tedy týká kořenů, ze kterých lidstvo pochází, otázka po tom, co lidstvu předcházelo a z čeho tak povstává.

S otázkou po pojetí člověka souvisí další otázka, kterou si položíme, tj. zda-li se Teilhardovo myšlenkové uchopení člověka nějakým způsobem vymezuje proti myšlenkovému směru, který se v Teilhardově době těšil zvýšenému zájmu ve filosofii i kultuře, tj. existencialismu.

Nastiňme nyní našemu čtenáři literaturu, na které se naše snažení bude zakládat. Nepřímým cílem této práce je představit některé zástupce česky psané sekundární literatury vztahující se k Teilhardovi de Chardin. Primárními zdroji, ze kterých tato práce bude čerpat jsou spisy Teilharda de Chardin *Vesmír a lidstvo* (*Le Phénomène Humain*, psáno v letech 1938 - 1940) a *Místo člověka v přírodě* (*La Place de l'Homme dans la Nature*, psáno v roce 1949); dále pak z některých dalších autorových kratších statí a esejí. Interpretace těchto textů bude doplňována o relevantní komentáře ze sekundární literatury, zejména z článku Františky

Jírousové *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, která vskutku teilhardovsky „zkomplexnila“ autorovy myšlenky; dále z publikace Karla Vrány *Teilhard de Chardin*; v neposlední řadě z knihy Émile Rideau *Myšlení Teilharda de Chardin (La pensée du Père Teilhard de Chardin)* a dalších odborných článků a statí, zejména v českém jazyce.

Mnoho bylo napsáno o Teilhardovi – teologovi, zejména kritiky ze strany církve, nejvíce pro nepřesvědčivé zpracování prvotního hříchu do svého vidění světa. Ztracován byl také za údajný panteismus. Teologa Teilharda však necháme poněkud stranou a svůj zájem zaměříme na Teilharda antropologa a filosofa. Již v úvodu však víme, že Teilhard nebyl ateista, a Bůh má v jeho koncepci vesmírné evoluce své pevné místo, o kterém zajisté nemůžeme mlčet.

V Teilhardově snažení sledujeme pokus o rehabilitaci původních otázek lidského rozumu a snad i samotné filosofie: „Kdo jsme?“ a „Kam směřujeme?“ a jeho pokus o jejich začlenění do vědeckého diskursu. Takové a jim podobné otázky totiž Teilhard považoval ve vědeckém diskursu za již nereflektované. Ba co víc, degradované na smysluprosté věty. Náboženská víra nabízí odpovědi na spektrum otázek o člověku, chybí jí však zkušenostní a kritický rámec. Přísně vědecký pohled na svět je zase, z Teilhardova pohledu, často příliš specifickým a mimo okruh své expertízy se neumí vyjádřit, postrádá vztah k celku skutečnosti. Především ale vědecký pohled nebere zřetel na smysl. Teilhard přichází s jistou syntézou vědy, víry a filosofie, prostřednictvím které nám ve svých textech předkládá možná východiska na původní otázky o člověku s použitím jazyka vědy i spirituality. Jaká východiska to jsou, je již předmětem této práce.

Práce je strukturována do tří kapitol. První z nich pojednává o metodě, jíž Teilhard postupuje ve svých textech a také vymezuje pojem *evoluce*, jak jej Teilhard de Chardin chápal a užíval. Druhá kapitola patří analýze nejdůležitějších obecných rysů Teilhardovy koncepce evoluce, prostřednictvím které položíme předpoklady pro správné vyložení látky poslední kapitoly. V té se postupně podíváme na tři radikální změny směru evolučního vývoje vesmíru; tři radikální skoky, či prahy evoluce, o kterých Teilhard ve svých dílech hovořil. Třetí kapitola je také věnována místům v Teilhardových textech, ve kterých explicitně hovoří o člověku, zejména o jeho původu, ale také o současném stavu lidstva a jeho extrapolaci do budoucna.

1. Předporozumění

Předtím než přistoupíme ke konkrétním Teilhardovým myšlenkám, je pro čtenářovo lepší porozumění těmto myšlenkám nejprve potřeba přiblížit osobu Teilharda de Chardin. První část této kapitoly se bude věnovat kontroverzi Teilhardovy osoby, která pramení z autorova současného zastávání vědeckého a náboženského postoje, které jsou tradičně stavěny proti sobě. Ve druhé části přiblížíme Teilhardovu metodu, kterou ve svých dílech přistupuje k výkladu svých myšlenek.

1.1 Kněz nebo vědec?

Myšlenkám Teilharda de Chardin zajišťuje zajímavost zdánlivá rozporuplnost autorovy osoby. Jedná se zároveň o vědce a kněze. Mohlo by se zdát, že se jedná o rozpor, avšak někteří velcí čeští komentátoři Teilhardova díla jsou jiného názoru. K této skutečnosti se vyjadřuje ku příkladu teolog a filosof Karel Vrána. Ten v Teilhardově syntéze vědeckého a náboženského diskursu rozpor nepozoruje. Vrána povyšuje zmíněné *spojení* vědy a náboženství nad vědu a náboženství stojící samostatně. Vrána mluví o „hlubší, vyšší a původní jednotě“, která se v Teilhardovi snoubí a Teilhardovo „nábožensko-filosofické dílo“ považuje za „strhující, znepokojující dramatickou jednotu toho, co jsme si zvykli v posledním století pokládat za neslučitelné a provždy rozdělené: je jednotou vědy a náboženské víry.“¹ Vrána se domnívá, že Teilhardova úspěšná vědecká dráha je „jakýmsi prodloužením Teilhardova kněžství, jeho služby Bohu a lásky k člověku.“² O zdánlivém rozporu v Teilhardově myšlení mluví také Jan Sokol, který dochází k podobnému závěru jako Vrána, když říká, že vesmír a lidstvo, v Teilhardově životním přesvědčení „tvoří jeden jediný organický celek, jedno úžasné drama, daleko hlubší, větší a tajemnější, než si dovedou představit tradiční teologové, když mluví o božím stvoření a zároveň daleko jednotnější, celistvější a naléhavější, než připouští věda.“³

Oba zmínění autoři – Sokol i Vrána, považují Teilharda, pro jeho způsob myšlení zastávající dva zdánlivě neslučitelné postoje, tj. vědu a náboženskou spiritualitu, za originálního myslitele, který usmířením a spojením vědeckého a náboženského diskursu

¹ VRÁNA, Karel. *Pierre Teilhard de Chardin*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997, s. 21.

² Tamtéž, s. 9.

³ SOKOL, Jan. In TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 11.

povyšuje obě složky na celek, který se umí lépe vyjádřit o světě, o vesmíru, o člověku, než jak jsou toho schopny věda a náboženství samostatně.

1.2 Metoda

Přístup k Teilhardovým textům je do jisté míry problematický. Teilhard totiž už v úvodu svých knih říká, že jeho pohled na *vývojový pohyb* ve vesmíru je „striktně fenomenologický, nikoliv filosofický, nebo teologický.“⁴ Teilhardův přístup k problému není v rámci klasické metody vědy, filosofie ani teologie. Přesto se o Teilhardovu přístupů mluví v rámci jednotlivých disciplín. Přes Teilhardův pokus distancovat se od filosofie, v jeho textech bezesporu figuruje, jak upozorňuje Rideau. Ten připomíná, že Teilhard chtěl své myšlení držet v mezích přirozené zkušenosti, avšak přece jen se nevyhnul užívání ryze filosofických kategorií jako bytí a nebytí, vnitřek a vnějšek a dalších.⁵

Navzdory Teilhardovu výroku, který je uveden ve druhé větě tohoto odstavce se však autor pouští do hledání *pralátky* (jak by se tato snaha dala nazvat) vskutku ve smyslu prvních řeckých myslitelů, filosofů přírody.⁶ Teilhard ke svým otázkám přistupuje do jisté míry filosoficky, avšak jeho texty nemůžeme označit za filosofické. Nehledí na zažitý způsob, kterým se přistupovalo k vědě a náboženství. Sám k nim kriticky přistupuje a shledává, že neleží ve vzájemné opozici, nýbrž že je možná jejich syntéza. Do této míry shledáváme Teilhardův přístup filosofickým. Co se však Teilhardovi z filosofického hlediska vytýká, jak připomíná Sokol, je absence přesného vymezení pojmů a jejich důsledné užívání.⁷ Sokol mluví v souvislosti s Teilhardovým výkladem o „nepříliš šťastných“ metaforách ohnisek, energií a přitažlivostí, které podle Sokola působí mechanicky a málo přesvědčivě. Sokol dále připomíná, že na mnohých místech je vidět, jak textům Teilharda de Chardin ublížila autorova izolovanost, kdy nemohl veřejně prezentovat své myšlenky a zveřejňovat texty (Teilhardovi byl ze strany církve opakovaně udělen zákaz publikovat a přednášet své myšlenky) a tak vyjasňovat své postoje a opravovat formulace svých myšlenek. Sokol za těmito nedostatky vidí původ většiny nedorozumění a na nich založených kritik.⁸

⁴ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. S. 10.

⁵ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. S. 62.

⁶ Zmíněnou *pralátkou* u Teilharda nazýváme jeho pojetí *energie*, kterému věnujeme prostor ve třetí kapitole této práce.

⁷ SOKOL, Jan. *Teilhard tehdy a dnes*. In: TEOLOGIE&SPOLEČNOST. 2/2005. Dostupné z:

<http://www.cdk.cz/ts/clanky/84/teilhard-tehdy-a-dnes/>

⁸ SOKOL, Jan. In TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. S. 23.

Teilhardův přístup nemůžeme označit ani za čistě teologický, z důvodů, které jsme již uvedli v podkapitole 1.1 „Kněz nebo vědec?“. V Teilhardově koncepci vesmírné evoluce figuruje Bůh a víra, klasická křesťanská teologie však Teilharda často zatracovala.

Teilhard k popisu svého vidění světa přistupuje podle svých slov fenomenologicky, tedy tak se mu jeví. Jan Sokol tvrdí, že Teilhardovo dílo není vědecké, ani náboženské, nýbrž fenomenologické a v tomto smyslu mluví o Teilhardově „pohledu“ na vesmír.⁹ Podobně také Robert J. O’Connell používá v souvislosti s Teilhardovou metodou slova „seeing“.¹⁰

Teilhardově metodě věnuje Rideau několik stran své knihy *Myšlení Teilharda de Chardin*. Na následujících řádcích nás bude zajímat, k čemu Rideau v souvislosti s Teilhardovou metodou dospěl.

Rideau Teilhardovu fenomenologii přibližuje čtenáři, když ji označuje za univerzální, pozitivistickou, historickou. Teilhardova fenomenologie je, jak tvrdí Rideau, historická, protože skutečnost se intuici i reflexi jeví jako časová. Bytí se jeví jako vývoj a postup k cíli. Právě *cíl* je pevný bod, díky kterému se nám čas vývoje vyjevuje. „Zákruty času nejsou logickým rozvíjením něčeho předem obsaženého, ale tvořivou inovací a růstem bytí.“¹¹

Jak uvádí Rideau, Teilhard prostřednictvím své fenomenologie rozvíjí konvergentní pohyb celých dějin – od prvotního zvratu duchovní hmotné energie až ke konečnému zvratu duchovní energie a k extázi v Bohu, kdy v čase vyvstávají nové a vyšší skutečnosti.¹²

Rideau vidí Teilhardovu fenomenologii jako celek několika částí, kterými jsou kosmologie, antropologie, metafyzika, ontologie a v jistém smyslu teologie. Kosmologií Rideau rozumí Teilhardovu „přirozenou filosofii hmoty a života, založenou na reflexi a danostech.“ Rideau uvádí, že Teilhardovo bádání zachovává „zdání kosmologie, fyzického studia přírody, ale přece se nutně přesahuje a stává se tím, čím skutečně je: filosofickou fenomenologií, *ultra-fyzikou*.“¹³ Antropologií Rideau nazývá Teilhardovu „vědu o člověku, jeho přirozenosti a jeho existenciálním povolání.“ Metafyzika je „vědou o původu bytí, o absolutních podmínkách jeho existence.“ Ontologie je vědou o bytí, jeho stupních,

⁹ Tamtéž, s. 23.

¹⁰ O’CONNELL, Robert J. *Teilhard's Vision of the Past : The Making of a Method*. Fordham University Press: 1982.

¹¹ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 59.

¹² Tamtéž, s. 64.

¹³ Tamtéž, s. 63.

úrovních, sférách. Teologie je podle Rideaua součástí Teilhardovy fenomenologie, pouze pokud pojednává o Božím zjevení, které se děje v historické fakticitě.¹⁴

V Rideauově rozumnění Teilhardovy fenomenologické metody sledujeme fundamentální rys Teilhardova myšlení, tj. komplexnosti. Rideau vysvětluje Teilhardovu fenomenologii jako celek, který svou komplexností převyšuje části, ze kterých je složen. Teilhardova metoda, kterou přistupuje ke svým otázkám, je autorovým pokusem o *univerzální vědu*, po které volá. O Teilhardově požadavku o vytvoření univerzální vědy obšírně mluví ku příkladu Jirousová.¹⁵ Požadavek po univerzální vědě je vyjádření existenciálního rázu Teilhardova bádání, „protože je zaměřené na zdokonalení člověka.“¹⁶

¹⁴ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 60.

¹⁵ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 38-40.

¹⁶ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 60.

2. Znaky Teilhardovy evoluce

Abychom správně pochopili Teilhardovo pojetí člověka, je nejprve třeba vysvětlit Teilhardovy nejdůležitější pojmy, které ve svých textech používá. Nejdříve vymežíme hranice samotného termínu *evoluce* v Teilhardově pojetí a následně pohovoříme o fundamentálním principu Teilhardovy vesmírné evoluce – *komplexnosti* a způsobu jejího uplatňování v průběhu evolučního procesu.

2.1 Evoluce

Biologická evoluce je klasická vědní teorie. Český evoluční biolog Jaroslav Flegr definuje evoluci jako „dlouhodobý, samovolně probíhající proces, v jehož průběhu vznikají či spíše jednorázově vznikly ze systémů neživých systémy živé, a tyto systémy se dále vyvíjejí a vzájemně diverzifikují.“¹⁷ Teilhard teorii evoluce takto znal, uznával a také jakožto antropolog přispěl k lepšímu poznání antropogeneze, vývoji člověka jakožto jedné z větví mohutného stromu života.¹⁸ Teilhardova evoluční teorie je však rozšířena na celé dějiny samotného kosmu, ve kterých je život „pouze“ jedním stupněm. Dalším zjevným rozdílem mezi Teilhardovou a klasickou biologickou teorií evoluce je pohled na smysl vývoje. Autorka Františka Jirousová problém smyslu evoluce reflektuje a Teilhardovo pojetí srovnává s neodarwinismem. Neodarwinismus, vzniklý na počátku 20. století, zdůrazňuje především náhodnost a bezcílnost evoluce, říká Jirousová. Teilhard však evoluci pojímá jako proces, který směřuje k určitému cíli. Nejedná se ale o finalismus, dosažení cíle totiž v Teilhardově čtení kosmu není nutné. Jak připomíná Jirousová, je vývoj v Teilhardově evoluci založen na orthogenezi, samouspořádávání.¹⁹ Vesmír se samorganizuje od nejdůležitějších částí hmoty do složitějších a dokonalejších systémů. Vesmír se zpočátku vyvíjí náhodně. Prostřednictvím nespočetných kombinací uspořádávání se objevují a přetrvávají komplikovanější struktury hmoty a ducha. Vývojový pohyb ve vesmíru zpočátku náhodný střídá cílevědomá snaha o pokrok, která se realizuje na půdě noosféry, oblasti reflektovaného vědomí, která nepatří ničemu jinému než člověku. Člověk je v Teilhardově myšlení v *současnosti* nejdokonalejším projevem vesmíru, a jeho snahy o to „být více“.

¹⁷ FLEGR, Jaroslav. *Evoluční biologie*. Praha : Academia, 2009. s. 12.

¹⁸ Teilhard strávil značnou část života na paleontologických nalezištích po celém světě, zejména v Africe a Asii, kde se podílel na objevu člověka čínského (lat. *sinanthropus pekinensis*).

¹⁹ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 38.

O Teilhardově koncepci evoluce v této práci někdy mluvíme jako o „teorii“, je ale důležité připomenout, co o ní v tomto smyslu říká Peluška Bendlová. Ta si myslí, že Teilhard nepovažoval evoluci za hypotézu, za jednu z pouze možných teorií, nýbrž za „obecný zákon pohybu hmoty.“ Bendlová se domnívá, že k tomuto pojetí Teilhard dospěl skrz pečlivé studium přírodních věd a hlavně svými vlastními dlouhotrvajícími výzkumy o původu člověka.²⁰

Nesnažíme se dokázat, že Teilhard objevil evoluci, tu totiž přejal od Darwina a Bergsona, jak připomíná Jan Sokol. Jak ale říká Sokol dále, Teilhard z faktu evoluce vyvozuje jiné důsledky, než Darwin, nebo třeba Dawkins. Tito, podle Sokola, redukovali člověka na živočicha odlišujícího se od živočichů ostatních tím, že má rozum, podobně jako v aristotelském pojetí člověka jakožto *zoon logon echon*²¹. Zdánlivě tu není rozpor, avšak Sokol jej pozoruje, když místo redukce člověka „povýšil ostatní přírodu na jakési dřímající či zabráněné lidství.“ Teilhardův člověk má své nitro, které nelze brát v duchu reduktivního evolucionismu jako epifenomén, který se může dokonce vyjevit jako fikce. Není pravda, že vzniklo z ničeho, nýbrž „muselo být už i v před-lidské přírodě něčím připraveno, i když ne obsaženo či předurčeno.“²² *Lidství* je totiž v Teilhardově pohledu uskutečněná možnost hmoty; člověk je vyšší evoluční celek, vycházející z přírody.

Teilhard ve své knize *Vesmír a lidstvo* postuluje, že „Být více, znamená více se spojit.“²³ V této souvislosti Bendlová říká, že podle Teilharda je nejdůležitější událostí, ke které na zemi došlo, postupné pronikání faktu, že svět je v pohybu. Člověk nalézá sám sebe ve světě, který je ve stavu permanentního stávání se. Podle Bendlové od 16. století do vědeckého chápání vesmíru stále více proniká myšlenka „geneze“ (z řeckého Γένεσις – *počátek, stvoření, původ*²⁴), zejména hypotézou Immanuela Kanta, kterou matematicky rozpracoval Pierre Simon de Laplace o původu slunečních soustav. Sluneční soustava podle této, dnes již můžeme tvrdit, že ověřené,²⁵ teorie vzniká smrštěním velkého oblaku plynu a prachu. Vize neměnného kosmu složeného z ustálených, harmonických sfér, střídá podle

²⁰ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 12.

²¹ Živá bytost vlastníci slovo, jazyk, myšlení.

²² SOKOL, Jan. *Teilhard tehdy a dnes*. In: *TEOLOGIE&SPOLEČNOST*. 2/2005. Dostupné z: <http://www.cdk.cz/ts/clanky/84/teilhard-tehdy-a-dnes/>

²³ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 28.

²⁴ <http://dictionary.reference.com/browse/genesis>

²⁵ K tomuto např. VAINERT, Luděk. *Pohled do planetární porodnice*. In: *Lidové noviny*. 12. 10. 2006. s. 17.

Bendlové kosmogenezě.²⁶ Teilhard v tomto smyslu mění paradigma pojetí kosmu jako neměnné a věčné struktury.

Jirousová Teilhardův výrok „Být více, znamená více se spojit.“²⁷ akcentuje a předkládá tvrzení, že filosoficky je Teilhardova koncepce vývoje založena na platónsko-křesťanské ideji stupňování a hierarchii bytí, podle které jsou jsoucna rozdělena na základě míry podílu na intenzitě bytí. Teilhard koncepci stupňovaného bytí přijímá a zpracovává do ní vývojový princip. Jirousová z tohoto důvodu Teilharda spolu s Whiteheadem označuje za zakladatele procesuální filosofie, pro kterou je hlavní kategorií nikoliv bytí, ale vývoj, stávání se.²⁸

Bendlová označuje Teilhardovo vidění kosmického vývojového pohybu nikoliv za statické, ani cyklické, ale právě za proces narůstání konvergence, sbíhavosti. Všechny objekty mají tendenci seskupovat se v čím dál tím více složitě a vzájemně i vnitřně vázané celky.²⁹

Podle Jirousové je evoluce v Teilhardově chápání především pokračující sjednocování lidstva, které závisí na zvláštním druhu energie – *chuti k životu (goût de vivre)*.³⁰ O Teilhardově koncepci „chuti k životu“ věnujeme několik odstavců ve třetí kapitole této práce. V podobném duchu mluví i Sokol v předmluvě českého překladu Teilhardova *Le Phénomène Humain*, když říká, že v Teilhardově pohledu se dnes už vesmír a lidstvo nemůže ponechat volnému vývoji na základě samoorganizace. V Teilhardově pohledu, podle Sokola, vesmír a lidstvo „naléhavě potřebuje“, aby se ho „ujal myslící člověk a aby na něm cílevědomě pracoval. Nejen negativně ... ale hlavně pozitivně, neboť vesmír, chápaný jako evoluce, má smysl a cíl k němuž může dospět jen vědomým úsilím myslících a jednajících lidí.“³¹ Sokolova slova chápeme jako vyjádření Teilhardovy výzvy k člověku o cílevědomý postup k završení evoluce. Tedy v reakci na náhodné pořádkání, které nevedl rozum. *Samoorganizaci* však v této práci chápeme jako jeden z principů Teilhardovy evoluce, která je patrná na všech úrovních komplexnosti. Také ve sféře člověka se vesmír uspořádává, protože člověk je částí vesmíru, je v tomto smyslu vesmírem, tedy vesmír *pořádá sám* sebe. „Člověk,“ jak říká Teilhard, „kolem něhož a v němž se vesmír navíjí.“³²

²⁶ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 12-13.

²⁷ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 28.

²⁸ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 38.

²⁹ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 14

³⁰ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 39.

³¹ SOKOL, Jan. In TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 11.

³² TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 27.

2.2 Komplexnost

Komplexnost je jeden z nejdůležitějších, ne-li ten nejdůležitější princip Teilhardovy evoluce a prolíná se celým jeho dílem, ve kterém se zabývá koncepcí vesmírné evoluce. Teilhard komplexnost označuje za „třetí hlubinu“ vesmíru, třetí propast, vedle hlubiny časové a prostorové, na kterých je vesmír postaven.³³

Jirousová označuje komplexitu za ústřední pojem Teilhardova díla a ztotožňuje jí s takzvaným organickým navíjením vesmíru.³⁴ Zkomplexňování je samotné vyjádření podstaty vývoje vesmíru, který spěje k větší složitosti, lepšímu spojení svých prvků. Jak říká Jirousová, „vidíme, jak se organický vesmír navíjí sám na sebe od velmi jednoduchého ke krajně složitému; můžeme pozorovat, že toto zvláštní navíjení *do složitosti* souvisí s úměrným růstem zvnitřňování, to jest psychiky či vědomí.“³⁵

V Teilhardově pojetí jsou dějiny vesmíru dějinami zkomplexňování. V Teilhardově chápání, jsou dějiny kosmu jedna obrovská kosmická událost, která začíná prvotní explozí, dávající vzniknout časo-prostoru a *ducho-hmotě*, která se posléze pouze pod vlivy fyzikálních a chemických zákonů formuje a na základě náhody dává vzniknout složitějším celkům – od prvních atomů prvků, k hvězdám a planetám, které jsou lůnem a domovem povýšené ducho-hmoty, totiž života, který se v průběhu času zesložituje stále méně fyzicky, zato stále více vnitřně, a dává tak vzniknout nahromaděnému vědomí, myšlení reflektujícího sebe sama, které se nachází pouze v jedné větvi košatého stromu života, tj. člověku, kterým podle Teilharda počíná vědomá evoluce. Jednotlivým sub-událostem, revolučním skokům v kosmickém vývojovém pohybu, se budeme věnovat ve třetí kapitole, kde nás stále více bude zajímat místo člověka v teilhardovském kosmu a dále jeho úloha, kterou Teilhard ze svého čtení vesmíru pro člověka vyvozuje.

Komplexnost (složitost, komplikovanost) je podle Bendlové jedním z nejdůležitějších parametrů ve vesmírné evoluci, poněvadž s rostoucí komplexností v daném systému roste také vědomí, které se pomalými kroky vyjevuje z hmoty.³⁶

³³ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 18.

³⁴ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 40.

³⁵ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 247.

³⁶ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 14

Teilhard říká, že princip zkomplexňování sám o sobě není ve vědě ojedinělý pohled. Ve skutečnosti říká, že je tento princip již dokázán. Co ale označuje za svůj původní přínos je pochopení tohoto principu, jakožto projevu jisté všeobecné tendence.³⁷

Teilhard si všímá, že navzdory všem vědeckým teoriím vesmír „padá“ do stále dokonalejších forem uspořádání. Je to pohyb od jednoduchého ke složitému, od neuspořádaného k uspořádanému. Jako by byl vesmír *zatížen* komplexností.³⁸

Jak ještě lépe porozumět Teilharovu pojmu komplexnost? Předně není to prosté shlukování (*simple agrégation*) neuspořádaných částic, jako je hromada písku nebo hvězdy a planety. Není to ani „prosté neohraničené geometrické opakování.“³⁹ V prostém shlukování nebo krystalizaci je uspořádání navenek nedokončené – je možné přidávat do těchto shluků stále další hmotu.⁴⁰

Komplexností Teilhard rozumí „kombinaci“ pevného počtu prvků v uzavřeném celku.⁴¹ Jsou to tzv. *korpuskule*, tedy atomy, molekuly, buňky a vyšší celky z nich. Na vyšších úrovních vnitřní složitosti vykazují známky *autonomie*.

Teilhard nazývá prosté shluky „agregáty“ a celky prokazující komplexnost označuje jako „komplexní systémy“. Komplexní systémy se podle Jirousové vyznačují (na rozdíl od agregátů) provázaností všech částí daného celku. Vlastnosti komplexních systémů jsou závislé na aktivitě svých částí. Tyto vlastnosti tedy nejsou odvoditelné ze samostatných částí, nýbrž z jejich interakce – Jirousová připomíná, že komplexní systém ztrácí jisté vlastnosti, pokud je rozdělen na části, zatímco agregát si své vlastnosti po rozdělení na části zachovává. Tyto Teilhardovy komplexní systémy se dále dělí na „fixované“ (nepravé) a „centrované“ (pravé). Do fixovaných systémů spadají anorganické látky, například krystaly, které svou komplexitu mohou rozšířit pouze dalším navrstvením hmoty. Centrované komplexní systémy jsou organické, jako buňka a všechny vyšší buněčné organismy. Tyto systémy mohou existovat díky neustálé výměně svých částí, jsou do jisté míry závislé na svém okolí, protože pouze skrze výměnu energie, hmoty nebo informace mohou spravovat své části a udržovat svou strukturu. Důležitý aspekt komplexních systémů je vzájemná závislost a provázanost,

³⁷ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 247-248.

³⁸ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 26.

³⁹ Tamtéž, s. 15.

⁴⁰ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 40.

⁴¹ Tamtéž, s. 26.

která v průběhu času narůstá.⁴² Tato závislost a provázanost se projevuje tím, že každý vyšší systém je nepřímo závislý na jiném, evolučně starším, anebo je v tomto mladším systému přímo zahrnut, což Teilhard míní, když říká, že „každý prvek vesmíru je doslova utkán ze všech ostatních.“⁴³

A skutečně. Teilhard nás ve svém fenomenologickém pohledu na svět překvapuje velkou mírou náhledu na celkovost. Z poznatků biologie, s jistou mírou zjednodušení, můžeme vyčíst podobnosti živých systémů, které hovoří ve prospěch Teilhardovy teorie. Totiž že hmota se v historii evoluce pořádá do komplikovanějších systémů s tím, že starší systémy, které těm novějším předcházejí, nemizí, nýbrž jsou součástí těch nových, alespoň v principu.

Pro upřesnění výkladu o Teilhardových komplexních systémech nahlédneme do textu Pelušky Bendlové, ve kterém autorka užívá pro názornost obrazu mozaiky. Celek mozaiky je složen z mnoha jednotlivých kamínků, které představují stavební materiál, přičemž každý z nich lze lehce vyměnit a zachovat tak vlastnosti celku. Jinak je tomu v perspektivách člověka (a také toho, co mu předcházelo), jelikož jedinec má za sebou neomezené množství podmínek a není možné přesně určit jejich hranici, konturu. V Teilhardově náhledu na kosmos jako celek, jedinec nemůže být prostě nahrazen. Člověk je totiž ve stavu „permanentní kontinua“ a následky lidského působení na skutečnost trvají a rozvíjejí se ve vzájemné závislosti spolu se světem. V neustálém procesu rozvoje, z hlediska ontologického, je tak podle Bendlové každý jedinec částí i celkem, jehož „kontura“ se rozšiřuje na celý kosmos, je tedy — i když v nekonečně malé míře — rozvětven do celého univerza.⁴⁴

2.3 Navíjení

V předchozí podkapitole jsme si ukázali princip Teilhardovsky chápané evoluce – komplexnosti. Snažili jsme se především vyjádřit Teilhardovo přesvědčení fakticity komplexnosti v základech světa. Pojmem *navíjení*, Teilhard pojmenovává svou představu procesu komplexizace. Vesmír se „navíjí sám na sebe od velmi jednoduchého, ke krajně

⁴² JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 40.

⁴³ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 39.

⁴⁴ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 14-15.

složitému.⁴⁵ Jakým způsobem si však Teilhard vysvětloval uskutečňování zkomplexňování/navíjení?

Teilhard nepřichází s jednoznačnou odpovědí, pouze podává možná vysvětlení. Překládá:⁴⁶

a) Materialistický přístup, který říká, že *korpuskulizaci* řídí zvláštní automatismus přírodního výběru a nutí jí do stále se zrychlujícího, zesložítování. „Vědomí ve světě přibývá, protože přibývá náhodně vznikající komplexnosti,“ říká Teilhard.

b) Spiritualistický přístup, podle kterého je hybná síla zkomplexňování v *expanzi vědomí*, které, podobně jako myšlenka v nás, tíhne ke svému dovršení. S tímto výkladem se pojí *invence*, díky níž kolem sebe vědomí soustřeďuje více komplexní hmotu. „Komplexnosti přibývá, protože si ji postupně se vynořující vědomí stále více připravuje.“

c) Oživení hmoty by mohlo být jakýmsi odtokem, který odvádí narůstající množství neurčitosti, kterou eisteinovský nebo heisenbergovský vesmír produkuje.

Podle Jirousové znamená „navíjení vesmíru“ stále se zvětšující provázanost mezi systémy, které jsou stále různorodější. V procesu navíjení vidí Jirousová vyjádření samotného pojetí Teilhardovy evoluce. Je to postupný proces narůstající provázanosti, organizace v různorodosti.⁴⁷

⁴⁵ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 247.

⁴⁶ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 26

⁴⁷ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 41.

3. Tři „prahy“ Teilhardovy evoluce

Přesto, že Teilhard rozumí dějinám vesmíru jako jedné kontinuální události, rozeznává v těchto dějinách jisté kapitoly. Teilhard ve své teorii evoluce sleduje tři zásadní kroky, tři evoluční skoky, které souvisejí s vývojem hmoty, respektive vědomí. V následující kapitole budeme sledovat tyto tři důležité momenty. Jak jsme již uvedli, tato práce chce zkoumat především Teilhardovo pojetí člověka. K správnému pochopení však musíme porozumět také tomu, co příchodu člověka v teilhardovsky chápaném vesmíru předcházelo a také to, co mu následuje.

Jak již víme, principem Teilhardovy vesmírné evoluce je zkomplexňování hmoty. Hmota se sama uspořádává do složitějších celků a zvyšuje se tak její stupeň bytí. Jednotlivé prahy Teilhardovy evoluce jsou jen stádia téhož procesu, které se liší v míře komplexnosti.

3.1 Kosmogeneze

Řekli jsme již, že Teilhard evoluci rozšiřuje na celý náš vesmír, místo tradičního pojetí, které se omezuje na vývoj života na Zemi. Rozšiřuje jí od samotného vzniku univerza až k jeho konci. Teilhardovo rozumění počátku se velmi podobá teorii velkého třesku, která se v současném vědeckém diskursu uznává za velmi pravděpodobný „scénář“ vzniku vesmíru, také díky tomu, že jí připouští výsledky ze tří na sobě nezávislých pozorování (rudý posuv v spektru pozorovaných galaxií, které napovídá, že v minulosti byly blíže u sebe; existence reliktního záření; četnost původních prvků). Připomeňme, že teorie velkého třesku se v době, kdy Teilhard psal své dílo *Vesmír a lidstvo* (1938 – 1940), se teprve formovala. Teorii velkého třesku však chybí náboženská zkušenost, kterou Teilhard do svého pojetí vidění kosmu začlenil.

3.1.1 Energie

Teilhard chtěl oslovit moderního člověka 20. stol., který naslouchá vědě, a proto se snažil mluvit vědeckým jazykem. Užíval termínů z botaniky, biologie, ale také fyziky, která se za Teilhardovy doby těšila jisté popularitě, zejména díky Einsteinově teorii obecné relativity. Teilhard, možná i proto, přichází s novou vědou tzv. hyper-fyzikou.

Teilhard ve svém díle mluví o *energii*. Pojem si vypůjčuje z fyziky, zůstává ale význam stejný? V přírodě podle Teilharda působí dvě rozdílné síly. Regresivní, tj. entropie, kterou upadá energie. Navzdory entropii je tu síla expanzivní, která rozvíjí a člení hladiny vesmíru; podle Teilharda to jsou přitažlivé síly gravitace a elektrického pole, které shlukují *hvězdný prach*; síla *zvnitřňujícího zkomplexňování*, která oživuje celou masu světa.⁴⁸

V Teilhardově pojetí, však nelze energii chápat pouze jako pojem oboru fyziky. Fyzika rozpoznává dva stavy energie – pohybovou a potenciální. Tyto dvě podoby energie jsou v Teilhardově pojetí zachovány a pojmenovává je jako energii *tangenciální*. Jak uvádí Rideau, je tangenciální energie „mechanická a vnější, povrchní a periferní, konstantní a normalizovaná, a představuje degradaci a disociaci v souladu s druhým principem termodynamickým.“⁴⁹ Je to síla, která stojí za viditelným, měřitelným světem. Zároveň je ale také regresivní povahy, v jejím rámci působí entropie, smrt hmoty. V souladu s touto silou je vesmír odsouzen k zániku, k nevyhnutelnému konci. V Teilhardově *čtení* vesmíru se však nachází možnost pokračování vesmírného vývoje v jeho dovršení, ve splnutí s Bohem. Na tomto místě sledujeme vyjádření Teilhardova přesvědčení o jednotě vědy a náboženství. O světě mluví v pojmech vědy a zároveň mu dává smysl prostřednictvím náboženské zkušenosti.

Druhá energie je *radiální*. Tato je „duchovní a vnitřní, rostoucí a nezvratitelná, a představuje vzestup, pořádání a sjednocování struktur, ale rovněž vytváření postupné složitosti jsoucna“, říká Rideau.⁵⁰

Radiální energie je však závislá na energii tangenciální. Duchovní síla působí v rámci realizačního pole fyzikální energie.

Rozdělení energií na dvě jednotlivé ale nesmíme chápat doslova. Oba druhy jsou formou jedné energie psychické povahy. Teilhard píše, že „každá energie je v podstatě psychické povahy.“⁵¹ Nad tímto faktem se zastavuje Rideau, když píše, že „mimo jakoukoli pochybnost jsou hmotná a duchovní energie na sebe něčím vázány a navzájem tvoří svá

⁴⁸ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 25.

⁴⁹ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 157.

⁵⁰ Tamtéž, s. 157.

⁵¹ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 38.

pokračování. Docela v hloubi by nějak měla být jen jediná Energie, která působí ve světě.⁵² Energie je tedy *dvojjedinná*.

3.1.2 Látka

Teilhard tvrdí, že fakt souvislosti všech kosmických dějů neznamena nic jiného, než že je celý vesmír založen na jedné pralátce. *Étoffe de l'Univers; Weltstoff*.⁵³ Své výklady o „světové látce“, jak tvrdí Vrána, opírá Teilhard o vnitřní logiku svého fenomenologického náhledu a také o tehdejší fyziku. Ta říká, že podstata našeho hmotného, viditelného světa, je energie.⁵⁴ Teilhardovu energii však nemůžeme chápat pouze ve fyzikálním smyslu.

Teilhard ale postupuje obezřetněji, když píše: „Ve světě není ani duch, ani hmota: látka vesmíru je Duch-Hmota. Žádná jiná podstata (esence) by totiž nemohla ze sebe vydat lidskou molekuli.“⁵⁵

Jak upozorňuje Bendlová, Teilhard ducha a hmotu „nenazírá jako dvě kategorie ležící vedle sebe, mezi nimiž neexistuje možnost přemostění.“ V Teilhardově pojetí se neuplatňuje dualismus ducha a hmoty jako u Platóna a Descarta, připomíná Bendlová. Duch a hmota, to jsou u Teilharda dvě tváře či dvě fáze téže skutečnosti, které nestojí proti sobě. Každý komplex nebo-li organizovaná hmota, říká Bendlová, má svůj „vnějšek“ (aspekt materiální) a svůj „vnitřek“ (aspekt psychický). V konvergentním kosmu geneze ducha vyžaduje předchozí uspořádání hmoty. Fenomenologicky vzato, upozorňuje Bendlová, na úrovni konkrétního pozorování se duch jeví jako funkce hmoty.⁵⁶

3.2 Biogeneze

Za druhý práh evoluce vesmíru označuje Teilhard okamžik objevení se života. Druhý evoluční skok, bod vitalizace, zživotňování, je podle něj událost vyvinutí života z neživých, anorganických látek na naší planetě.

⁵² Tamtéž, s. 38.

⁵³ VRÁNA, Karel. *Pierre Teilhard de Chardin*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997. s. 41.

⁵⁴ Eisteinův objev vztahu energie a hmoty, který říká, že energie je rovna mase znásobené druhou mocninou rychlosti světla.

⁵⁵ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *L'énergie humaine*. In RIDEAU, Émile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 184.

⁵⁶ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 14-16.

Teilhard ve své knize *Místo člověka v přírodě* říká „když jsme hledali příčinu úžasného rozšíření první blanky organizované hmoty po Zemi, usoudili jsme, že některé proteiny náhodou našly strukturu, která jim umožnila asimilovat.“⁵⁷ Výskyt života Teilhard připisuje náhodě, výsledku nesčetných kombinací anorganických látek, které v jistém bodě začaly vykazovat známky života.

Je tedy snad život podle Teilharda jakousi deviací ve vesmíru? Čistě náhodnou a ojedinělou anomálií? Jistě ne. Teilhardova velká výhrada totiž patří tomu vědeckému náhledu, který bere život jako takový za epifenomén hmoty, za jakousi náhodu, bizarní anomálii. Tento pohled ve svém textu přirovnává k náhledu vědecké obce na ve své době nově nalezený prvek – rádium, o kterém se nejprve nevědělo, jestli se nejedná jen o pouhou anomálii, „či výjimku ze svrchovaných zákonů přírody, v měřítku naší Země jistě zajímavou, ale ve skutečnosti bezvýznamnou pro plné pochopení základů vesmíru.“ Teilhard je přesvědčen, že „život je privilegovaný extrém univerzální kosmické vlastnosti; že život není epifenomémem, ale podstatou samotného fenoménu.“ Teilhard totiž vidí vazbu mezi nahodilostí života a univerzálním fenoménem zkomplexňování hmoty. Život, je hmotným projevem komplexnosti.“ Teilhard je přesvědčen, že chce-li se biologie dále rozvíjet a zaujímat koherentní místo v „celku vědy“, musí „uznat život za výraz jednoho z nejvýznačnějších a nejzákladnějších procesů světa kolem nás.“⁵⁸

Zesložit'ování hmoty do bodu, kterému Teilhard říká oživení hmoty, je součástí základního principu Teilhardovy evoluce. Náhoda je pouze způsob, kterou se vesmír posouvá dál po, teilhardovsky řečeno, křivce komplexnosti. Náhodu, tj. nástroj evolučního procesu, kterým se vesmír vyvíjel do složitějších systémů, vystřídal s příchodem člověka rozum, vědomí, které je schopno zaměřit úsilí přímo k cíli evoluce.

Teilhard odmítá pohled na život jako na anomálii. Teilhard se domnívá, že pro tento náhled trpí biologie, protože nemá návaznost na fyziku. Teilhard navrhuje pohlížet na život jako na specifický účinek „zkomplexněné hmoty“, jako na možnou vlastnost veškeré světové látky, která je nám zřejmá až od jistého stupně komplexnosti. Toto připodobňuje k neschopnosti lidského oka vidět záření tělesa, které je chladnější než 500° C. Hmota se nám může jevit jako mrtvá, „předžívá“, než se od jistého bodu „rozžhaví“ životem. Biologie by se

⁵⁷ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 48.

⁵⁸ Tamtéž, s. 13-14.

potom dala považovat za fyziku nesmírně komplexních systémů.⁵⁹ Ve zmíněné pasáži se odráží Teilhardova snaha o integrální vědu.

K tomuto místu, kde Teilhard navrhuje přehodnotit pohled na život jakožto epifenomén hmoty uveďme, že podle Jana Sokola by byl Teilhard potěšen změnami v pojetí dnešní biologie, která (mimo jiné poznatky, kterých se Teilhard žel bohu nedožil) již nebere život na zemi za bezvýznamnou nahodilost. Čím by se však dnešní věda dala kritizovat z pohledu Teilharda, je upozadění původního poslání vědy, kterým je skutečné porozumění zkoumaného. Zájem vědy se totiž podle Sokola soustředí stále více na technické využití.⁶⁰

Fenomén život, je v Teilhardově myšlení uskutečněná potence hmoty. Hmota „touží“ po tom oživit se, protože v Teilhardově pojetí není neživá, nýbrž před-živá. Nevyhnutelnost přechodu z před-živého stavu látky do stavu živého vyžaduje sám Teilhardův zákon komplexifikace, který je, elementárním principem fungování emergenčního kosmu. Důsledkem tohoto zákona je, že vesmírná látka v podstatě nemá na výběr, než se komplikovat do složitějších a vyšších celků. Teilhard říká, že z hlediska zkušenostní vědy „je život hmotným projevem komplexnosti.“⁶¹

Uzavřeme náš výklad o Teilhardově vidění fenoménu život přímou citací z Teilhardova *Místa člověka v přírodě*, ve které je jeho pojetí shrnuto: „Je-li náš svět skutečně něco, co se uspořádává, pak mnohem lépe chápeme, že se na život ve vesmíru nelze dívat jako na povrchní nahodilou příhodu. Naopak – pod tlakem se dere na povrch, připraven vytrysknout kdekoli ve vesmíru tou nejmenší trhlinkou. Jakmile se jednou objeví, nevynechá jedinou možnost, jediný prostředek, jak dosáhnout krajních hodnot všeho, čeho se vůbec dosáhnout dá, ať již navenek jako komplexnosti nebo uvnitř jako vědomí.“⁶²

3.3 Noogeneze

Teilhard si uvědomuje, jak těžký úkol je hledání odpovědi na otázku po pravé povaze lidského fenoménu. „Právě proto, že jsme lidé a mezi lidmi stále žijeme, nakonec už ani

⁵⁹ Tamtéž, s. 19.

⁶⁰ SOKOL, Jan. In TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 17-18.

⁶¹ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 14.

⁶² Tamtéž, s. 27.

nevidíme pravou velikost lidstva jako fenoménu.“⁶³ Následující subkapitola pojednává o způsobu, kterým se Teilhard vypořádal s úkolem, který si zadal – popsat lidský fenomén.

Příchod člověka je pro Teilharda v dějinách vývoje kosmu událost, kterou pro její důležitost přirovnává k události vzniku života. Tak jako život zkolonizoval a obsadil Zem a svým působením změnil její tvářnost, také člověk postupně dobyl její plochu.⁶⁴

Člověk je podle Teilharda částí života a to právě tou, která je „nejcharakterističtější, nejpolárnější a nejživotnější.“⁶⁵ Člověk je v Teilhardově pojetí přímo vyjádření bytostné vývojové povahy vesmíru. Hmota je v jeho pohledu „před-živá“, život je „před-lidský“. Rideau tvrdí, že u Teilharda střídají lidské dějiny na transcendentální úrovni dějiny biologické, jsou s nimi spjaty a dávají jim smysl.⁶⁶ Člověkem začíná podle Teilharda nová fáze vesmírného vývoje, avšak není ničím nečekaným. Je to bytostný výsledek konvergentního pojetí vesmíru. Jak Teilhard říká, člověk není jen „jeden zoologický typ mezi jinými. Člověk je jádrem jistého spirálovitého zavíjení a konvergence a v tomto pohybu se na naší malé planetě (ať je sebeztracenější v čase i prostoru) prozrazuje patrně ten nejcharakterističtější a nejobjevnější směr v nesmírnu, jež nás obklopuje. Člověk, kolem něhož a v němž se vesmír navíjí.“⁶⁷

Podívejme se na Teilhardova slova, pojednávající o příchodu člověka: „Biologickou revoluci, způsobenou příchodem člověka, lze vysvětlit jakýmsi výbuchem vědomí; a tento výbuch lze vyložit tím, že jeden privilegovaný směr korpuskulizace – jedno zoologické fylum – prošlo až dosud nepropustnou hranicí, oddělující oblast přímé psychiky od psychiky reflektované. Život se tímto směrem dostal do kritického bodu uspořádání (nebo, jak říkáme, navíjení), kde se tak soustředil, že získal schopnost předvídat a vynalézat. Nabyl vědomí na druhou. A to stačilo, aby za několik set tisíc let dokázal proměnit povrch a tvář Země.“⁶⁸

Teilhard chce zkoumat člověka jako fenomén, tedy celého člověka se vším, co k němu náleží. To znamená s jeho myšlením, se všemi jeho přírodními i společenskými vazbami, se vším, co jej konstituuje. Bendlová připomíná paradoxní jev, o kterém Teilhard mluví v souvislosti s vědou o člověku. Teilhard měl podle ní za to, že žádná přírodní věda zabývající se člověkem nehledala specificky lidskou vlastnost, nýbrž se jen snažila uchopit lidskou

⁶³ Tamtéž, s. 55.

⁶⁴ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 48.

⁶⁵ Tamtéž, s. 13.

⁶⁶ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 66.

⁶⁷ Tamtéž, s. 27.

⁶⁸ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 48.

tělesnost, jako tělesnost každého jiného organismu. Psychologie nebo sociologie zas zkoumala ryze lidské vlastnosti, nepostoupila však mimo svůj obor a ztrátou souvislostí s přírodou nepodávala o člověku jako fenoménu ucelenou zprávu.⁶⁹

Teilhard kritikou neschopnosti vědy podat ucelený pohled na člověka volá po obecné, integrální vědě, která by dokázala lidstvu dát odpověď na to, jak pokračovat v evoluci, jak říká Jirousová.⁷⁰ Bendlová Teilhardovo počínání označuje za snahu o velkou fyziku v původním řeckém smyslu, v níž by člověk nebyl chápán jako výjimečný zjev, nýbrž kde by byl jednoznačně včleněn do světa.⁷¹

Své zkoumání fenoménu člověka, činí Teilhard prostřednictvím otázky po lidském místě v přírodě. Proč si ale myslí, že je tak důležité, aby člověk našel své místo v celku světa? Teilhard sám říká, že v prvé řadě je to důvod subjektivní – na nás nám přeci záleží, chceme vědět, odkud pocházíme, kdo jsme, kam směřujeme. Věda přichází s poznatky a pozorováními, prostřednictvím kterých jsme schopni porozumět, jakým způsobem funguje náš svět. Teilhard je přesvědčen, že je třeba se ptát také po tom, jaké místo v tomto světě hraje člověk, lidstvo. Zejména kvůli tomu, že člověku Teilhard přisuzuje klíčové postavení – což nutně není pyšný antropocentrismus, protože, jak jsme již naznačili, Teilhard má za to, že člověkem evoluční pohyb vesmíru nekončí.

V úvodní poznámce svého díla *Místo člověka v přírodě* Teilhard uvádí,⁷² že si nenárokuje podání vyčerpávající definice člověka. Chce pouze podat jeho *fenomenální* podobu z hlediska vědy a pouze potud, pokud „lze lidstvo považovat za prodloužení a přinejmenším dočasné vyvrcholení života.“ Chce zjistit, jaké strukturální a historické postavení lidstvo zaujímá mezi ostatními formami kosmické látky; vymezit místo člověka, v rámci naší zkušenosti. Chce upravit lidský pohled na sebe sama. Teilhard se totiž domnívá, že člověk svou existenci na světě reflektuje jako jakési nesouvislé zmítání na jednom místě; pohled člověka na sebe sama se rozchází do zmatených jednotlivostí. Teilhard chce svou práci ukázat, jak se tyto jednotlivosti, kterými se člověk určuje, mohou spojit „v jediné organické

⁶⁹ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 18.

⁷⁰ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 38.

⁷¹ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 18.

⁷² TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 10.

a řízené dílo, v němž má každý z nás své bezpochyby atomické, ale jedinečné a nenahraditelné místo.“⁷³

Výše zmíněnou úvodní poznámku končí Teilhard odkazem na filosofii existence, ve které tvrdí, že jeho pohled na člověka „by měl v našem duchu vyvolat takový ořes, že by to roznítlo, ne-li zcela přeměnilo naši filosofii existence.“⁷⁴ Motivaci Teilhardova snažení pro podání své výpovědi o člověku, můžeme tedy mimo jiné vidět v reakci na některé aspekty tohoto myšlenkového proudu. Teilhard touto poznámkou patrně odkazuje na pocit odcizení od světa i ostatních, pocit marnosti, nesmysl lidského bytí, rozšířeného v diskursu společnosti po 2. sv. válce. Podle existencialismu člověk zakouší, svou existenci skrze zkušenost v mezní situaci, v náladách, či stavech úzkosti, v pocitech nudy a absurdna. Jen tato zkušenost, ve které se dosud bezproblémově přijímaný obraz skutečnosti jeví v novém světle, člověka vyzývá k aktivitě. Aktivita u Teilharda je však vyvolána *touhou* po vyšším bytí, která je současně principem vývoje celé ducho-hmoty v rámci Teilhardova zákona zkomplexňování. Zakotvením člověka v přírodě, hledáním jeho místa v celku univerza, dává Teilhard člověku pevnou půdu, na které se může rozvinout lidské snažení. V Teilhardově chápání dává přijetí odpovědnosti za budoucí směr evolučního vývoje, plynoucí z pochopení své existence jakožto nástroje evoluce, člověku smysl.

3.3.1 Zrození člověka

V následujících odstavcích uvedeme, jakým způsobem Teilhard mluví o faktickém příchodu člověka na svět.

Příchod člověka jako živočišného druhu spadá ještě do období biogeneze, samotný vznik reflexe již řadíme do fáze noogeneze. Člověk je pouze další živočišný druh, avšak jediný, u kterého se vyvinulo vědomí reflektující sebe sama.

Teilhard ve svých textech, zejména v díle *Místo člověka v přírodě*, vysvětluje vývoj člověka z hlediska fylogeneze, prostřednictvím klasické evoluční teorie, přičemž počátky této fylogeneze sleduje na konci třetihor.

⁷³ Tamtéž, s. 12.

⁷⁴ Tamtéž, s. 10.

Položme si důležitou otázku. Co dává Teilhardovi jistotu, že by právě člověk měl být zásadní změnou v dosavadní vesmírné evoluci? Existuje nějaký empiricky ověřitelný znak, který by napovídal míru zkomplexnění? Teilhard hledá jakési vodítko, podle kterého by se dala vyčíst míra složitosti v komplexních systémech a zjistit tak špici vesmírného vývoje, tj. nejkompaktnější, tedy nejvyvinutější, organizmus. Míra komplexnosti, navíjení vesmíru, které hmota v určitém bodě dosáhla, se projevuje stupněm oživení, tvrdí Teilhard. Stupeň oživení dané korpuskule Teilhard určuje mírou zvnitřnění, „psychickou teplotou“, vědomím. Onou pomůckou, pomocí níž by bylo možné určit míru komplexnosti v daném systému, Teilhard určuje nervovou soustavu, konkrétně její centrum, kde dochází k největšímu nahromadění neuronů. Stupeň komplexnosti vyšších komplexních celků Teilhard čte z jejich korpuskulárních, hmotných části – mírou *cefalizace*, *cerebralizace*, přičemž podle Teilharda nezáleží ani tak na objemu lebeční dutiny, jako na struktuře uspořádání neuronů.⁷⁵

Prostřednictvím pozorování různé míry cefalizace u živých organismů Teilhard přichází od obratlovců k savcům, od nich k hominidům, až k druhu *homo sapiens sapiens*, jakožto nejkompaktnějšímu a nejvíce zvnitřnělému komplexnímu systému, korpuskulím s největší mírou vědomí na naší planetě.⁷⁶

Teilhard upozorňuje, že by se mohlo zdát, že člověk jakožto zoologická skupina *homo sapiens sapiens* se již nevyvíjí, jelikož jeho fyziologická forma, specificky jeho mozek, se nějaký 20 000 let významně nezměnil. To však podle Teilharda není odpovídající, jelikož u člověka sledujeme specifickou mutaci, kterou je nahromaděné vědomí, které reflektuje sebe sama. Díky tomu se otevírá nová sféra, ve které člověk „spřádá stále složitější a hustší vazby, orientace a mentální návyky“.⁷⁷ V Teilhardově chápání právě v této sféře přímo pokračuje kosmická evoluce, *kosmické navíjení*. Této oblasti ryze lidského počínání, kterou Teilhard nazývá *noosféra*, věnujeme prostor v podkapitole 3.3.4.

3.3.2 Vědomí, reflexe

Vědomí znamená v Teilhardově pojetí „nitro předživých nebo živých korpuskulí, ať již zkušenostně zjistitelné, nebo jako infinitezimální ještě nezjistitelné.“⁷⁸

⁷⁵ Tamtéž, s. 36-37.

⁷⁶ Tamtéž, s. 38-46.

⁷⁷ Tamtéž, s. 71.

⁷⁸ Tamtéž, s. 26.

Teilhard ve svém díle *Vesmír a lidstvo* o vědomí říká, že je „definované experimentálně jako specifický účinek organizované složitosti, daleko přesahuje ten malý úsek, kde je můžeme přímo pozorovat. ... Proto i tam, kde je při malých a středních hodnotách složitosti zcela nepozorovatelné, logicky předpokládáme, že v každé částici existuje jakási zárodečná psychika (nesmírně malá, to jest nesmírně rozptýlená).⁷⁹

Vědomí v termínech Teilhardova díla není, jak je již uvedeno v druhé kapitole této práce, něčím pouze a výlučně lidským. Totiž tomu, čemu jsme navyklí říkat hmota, chápe Teilhard jako ducho-hmotu. Teilhardovskou apriorní strukturou světa je dvojedinost. Vědomí je vždy přítomno. Co se však mění, je míra jeho nahromadění. Jak říká Bendlová, Teilhardův pojem vědomí, „vnitřek“, patrný u člověka, jistý i u zvířat, existuje již v prvotních stádiích komplikovanosti, ovšem ve stavu nesmírně nepatrném co do rozvinutosti.⁸⁰

Růst vědomí (neboli psychiky, či nitra), zvnitřňování, souvisí s „nabalováním organického vesmíru, samo-navíjením života na sebe sama.“⁸¹

Stupeň zvnitřnění vědomí, vrcholí u člověka svobodou.⁸²

Teilhard sice tvrdí, že člověk je jediná zoologická skupina, která je schopná reflexe, dodává však, že schopnost reflexe se mohla vyvinout i u jiného druhu a člověk by tak nikdy nevznikl. Noosféru by tvořila jiná živá skupina.⁸³

Psychická reflexe je podle Teilharda „projev posledního a vrcholného úsilí komplexnosti v přírodě kolem nás“⁸⁴ a pokračuje zejména v oblasti socializace.

3.3.3 Noosféra

Teilhardův pojem noosféra pochází z řeckých slov νοῦς (mysl, rozum) a σφαῖρα (koule, obal, sféra).⁸⁵ Noosféra, čili myslící sféra, sféra reflexního vědomí, oblast poznávání a všeho lidského působení. Teilhard užívá termínu, který by mohl stát vedle pojmů přírodních věd,

⁷⁹ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 248.

⁸⁰ BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967. s. 16.

⁸¹ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 247.

⁸² TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 36-37

⁸³ Tamtéž, s. 48.

⁸⁴ Tamtéž, s. 48.

⁸⁵ Wordnik. [online. cit. 20. 6. 2014]. Dostupné z: <https://www.wordnik.com/words/noosphere>

jako biosféra (živý obal země; oblast, kde se na zemi vyskytuje život), atmosféra a další obaly země. Noosféra je kvalitativně odlišná od biosféry, jež je sférou „pouhého“ života.

Objevením se zoologického fyla antropoidů, tedy objevením se komplexního vědomí, začíná divergentní, rozbíhavá fáze utváření noosféry. Skupinou homo sapiens toto divergentní období podle Teilharda končí, protože tato skupina vzniká pod vlivem *socializace*.⁸⁶ Socializací má Teilhard na mysli „symbiotické sdružování histologicky volných a značně individualizovaných částic prostřednictvím psychických vazeb.“⁸⁷ Teilhard tvrdí, že příchodem člověka se otevřela zcela nová kapitola zoologie. Všiml si totiž, že pouze u lidstva probíhá socializace napříč všemi jeho členy. Teilhard tvrdí, že u jiných zoologických skupin sice můžeme také sledovat určitou formu socializace, například u hmyzu, ale mimo svůj „rodinný kruh“ se žádná jiná skupina, kromě člověka, nespojuje.⁸⁸ Člověk se postupně totalizuje v rámci svého druhu na celé planetě a to napříč etniky a kulturami. Specifikem ve kterém Teilhard vidí rozhodující rozdíl mezi člověkem a ostatními vyššími živými organismy, je u člověka převládnutí psychické stránky nad stránkou fyziologickou. Pouze ve sféře reflektovaného vědomí se vyskytuje potřeba uchovávat vše získané a vynalezené, a především tyto tradice a vědomosti předávat pomocí výchovy.⁸⁹

Sociální spojování v Teilhardově smyslu vyzdvihuje člověka do nového zvláštního „obalu naší Země“. Teilhard v noosféře sleduje konvergentní směřování všech částí noosféry, které ve své šíři nemá v historii evoluce obdoby, a proto jí Teilhard označuje jako další velký skok, mezník obratu ve vývojovém pohybu vesmíru.

V procesu utváření noosféry vidí Teilhard dvě fáze. Nejprve je její vývoj divergentní, který je charakteristický prudkou expanzí lidského druhu po celé planetě.

V rozbíhavém období vývoje noosféry Teilhard sleduje tři prvky – zalidnění, civilizaci a individuaci. Počáteční formování noosféry spočívá v šíření polidštěné hmoty po planetě, její kolonizaci. Teilhard toho období sleduje od objevení prvních hominidů a jejich šíření se po planetě, kteří teprve objevili oheň a začali vyrábět jednoduché kamenné nástroje, přes rozmach dominantního druhu homo sapiens a hospodářskou revoluci v neolitu, až po lidstvo současnosti. Vědomí se hromadí a propojuje v rámci civilizace. V jejích jednotlivých prvcích však postupně, díky vyšším stupňům zvnitřnění a svobody, roste „pokušení postavit se samy

⁸⁶ Tamtéž, s. 61.

⁸⁷ Tamtéž, s. 61.

⁸⁸ Tamtéž, s. 62.

⁸⁹ Tamtéž, s. 67.

na konec či do čela svého druhu a rozhodnout, že už nastal čas, kdy bude každý žít jen pro sebe“, tedy proces, který Teilhard nazývá *individuace*. Individuace vede v Teilhardově myšlení opačným směrem než *mysl pro druh*, který chrání a zpevňuje každý živočišný druh.⁹⁰

K zakončení evolučního snažení je, v Teilhardově pohledu, třeba překonat individuaci a vědomě postupovat k totalizaci lidstva. Zdárné zakončení je totiž založeno na jednotě prvků končící v totální jednotě v bodu Omega. V místech, kde Teilhard hovoří o *občanech*, o *demokracii*, systému, kde „vše slouží individuu a individuum je vše“⁹¹, je znát Teilhardova nelibost pro mnohost, rozdílnost, a naopak potřebu jednoty, o které mluví Karel Vrána. Ten právě označuje Teilhardovo univerzální fenomenologické čtení vesmíru jako vyjádření Teilhardovy živelné potřeby „spojit rozdvojené, stmelit mnohé a najít vykupující a spásnou jednotu.“⁹² Vrána však zároveň upozorňuje, že jednota vesmíru, jak jí Teilhard prezentuje, není „násilně naroubovaná a uměle vnucená dějinám vesmíru“, nýbrž že je obsažena v podstatě věcí a „klesí si cestu mnohostí jevů a nachází si stoupající směr dopředu a vzhůru.“⁹³ Teilhardova *jednota* tak podle Vrány není něčím uměle vytvořeným, nýbrž něčím pravým a ryzím.

Problém individuace akcentuje také Jan Sokol v předmluvě k Teilhardově knize *Vesmír a lidstvo*, když upozorňuje, že Teilhard se až příliš často vykládá jako „*prorok falešného optimismu*“, když mluví o planetizaci a totalizaci lidstva.⁹⁴ Její realizace totiž není nutná, nýbrž možná. Sokol připomíná, že v Teilhardově pojetí se lidstvo do této fáze teprve dostává, což je v Teilhardových očích kritické období spojené se „změnami vnějších podmínek, které se podobá třetihorním krizím a katastrofám, kdy život musí hledat nová řešení.“⁹⁵ Teilhardovo východisko tví v aktivním přístupu evolučně nejvyvinutějších organismů k budoucímu průběhu evoluce, zakládající se na přijetí své existence jakožto evolučního vynálezu a nástroje a odpovědnosti za pokračující evoluci. Odmítání tohoto antropocentrického principu se může jevit jako opatrnost či skromnost. Sokol však míní, že se spíš jedná o pohodlnost a nedostatek víry.⁹⁶ V tomto bodě je zřejmý Teilhardův apel na lidskou aktivitu. V těchto polohách je Teilhard nejnaléhavější a příčinou jsou pravděpodobně hrůzné události první poloviny

⁹⁰ Tamtéž, s. 71-73.

⁹¹ Tamtéž, s. 72.

⁹² VRÁNA, Karel. *Pierre Teilhard de Chardin*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997. s. 39.

⁹³ Tamtéž, s. 39.

⁹⁴ O konceptu planetizace a totalizace podrobněji v sub-subkapitole 3.3.7.

⁹⁵ SOKOL, Jan. In TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 21.

⁹⁶ Tamtéž, s. 22.

20. století. Sokol Teilhardovu naléhavost vyjadřuje, když říká, že „budou-li se myslící a zodpovědní lidé výzvě planetizace vyhýbat, chopí se příležitosti fanatičtí šílenci, kteří se pokusí totalizovat Zemi pomocí plynových komor a koncentračních táborů, případně atomových zbraní.“⁹⁷

Důležité je uvědomit si, že noosféra, jak vysvětluje Teilhard,⁹⁸ spočívá na biosféře. Z biosféry noosféra pochází, je stejně rozlehlá, ale homogennější. Noosféra má své pevné kořeny v biosféře, je sice něčím revolučně novým, osobitým, avšak Teilhard nestaví člověka do opozice k přírodě. Člověk není žádnou deviací, nýbrž „dítětem“ kosmu. V tomto bodě se odráží Teilhardova snaha o jakousi obecnou, univerzální vědu. Konkrétně navrhuje nepohlížet na historii jako na pouhé „kronikářství“, tedy pouhé zaznamenávání historických událostí. Teilhardovi přijde vhodnější pohlížet na historii jako na „vědu o zákonech skrytých za zdánlivou libovůlí lidských osudů“. V Teilhardově chápání je třeba dívat se na vývoj lidské společnosti biologickým způsobem. V tomto smyslu také mluví o objevující se tendenci sbližování historie s přírodními vědami. Dodává však, že ani autoři, kteří nejvíce mluví o organičnosti historie, nepřekročili hranici dualismu, který dělí vědu o člověku na dva rozdílné světy – na oblast zoologie a kultury.⁹⁹

Divergentní směr, tedy pohyb do šíře, střídá směr konvergentní. Teilhard tímto rozumí *stlačování* lidstva, tedy vytváření vyšší komplexnosti lidstva; propojení jednotlivců v komplexnější celek.

3.3.4 Aktivita, chuť žít

Aby lidstvo dosáhlo vyšší roviny bytí, musí se více *spojit*, propojit se, sjednotit. Podmínkou k dosažení vyšší evoluční roviny je „kultivace schopnosti aktivity, tvořivého jednání.“¹⁰⁰ Jirousová říká, že Teilhardova „integrální věda, zabývající se evolučním vývojem, je vlastně speciální vědou o vůli a tvůrčí aktivitě, o tzv. autoevoluci lidstva.“¹⁰¹ Aby lidstvo dosáhlo vyšší evoluční roviny, je podle Teilharda nezbytné, aby upíralo svůj pohled k ideálům, které slouží jako racionální výklad světa jako celku, které v sobě mají schopnost probudit v člověku

⁹⁷ Tamtéž, s. 22.

⁹⁸ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. s. 62.

⁹⁹ Tamtéž, s. 66-68

¹⁰⁰ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 39.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 39.

zaujetí pro sjednocování lidstva.¹⁰² Právě v tomto tvrzení je, podle našeho názoru, skrytý největší etický motiv Teilhardova pojetí světa. Tento etický problém svého díla autor pojmenovává souslovím *aktivace energie*.

Pro upřesnění uvedme výklad Teilhardovy aktivity, jak ji popisuje Černý: „De Chardin se úzkostlivě brání tomu, aby člověk prožíval svůj život jen pro sebe. Jsme zodpovědní za vesmír, kterému přidáváme novou kvalitu, za přírodu, jejíž jsme součástí, ale také za druhé. Obrazy, které popisují spojování proudu vědomí a činnosti, jsou jen akcentací této myšlenky. Z toho vyplývá povolání k aktivitě. Svět má podle francouzského jezuita jasný smysl a cíl, který bychom měli přijmout. Přirozeným se pak stává imperativ volající k aktivitě. Evoluce není něčím vnějším, ale naopak primárně vnitřním procesem, do kterého se musí každý člověk zapojit. ... to nejhorší, co člověk může dělat, je pasivní přežívání. Takovou činnost pak de Chardin považuje za fatální zpronevěření se lidství i božímu povolání k bytí spoluvůrcem světa.“¹⁰³

3.3.5 Planetizace, totalizace

Podle Sokola¹⁰⁴ je snadné přehlížet známky a projevy toho, jak se lidstvo, řečeno s Teilhardem, *planetizuje* nebo *totalizuje*, jak se pomalu, ale nepopíratelně, stává jedním v jednom společném světě. Konkrétní projevy totalizace jsou lehce přehlédnutelné, jelikož se uskutečňují v rovině běžného života, především v tom, po čem lidé touží. Sokol vyjmenovává některé jednotlivé společné rysy lidstva na každodenní úrovni a mezi nimi zmiňuje také informační a komunikační revoluci, o které se mluvilo již na začátku 90. let, kdy Sokol psal svůj úvodní text k Teilhardově knize *Vesmír a lidstvo*. Dodejme, že v dnešním masivním využívání mobilní a internetové sítě se ještě více odráží tendence lidstva k totalizaci. V roce 2012 se počet obyvatel planety odhadoval na 7 miliard.¹⁰⁵ Podle údajů Mezinárodní telekomunikační unie (ITU)¹⁰⁶ bylo celosvětově v roce 2013 v provozu 6,6 miliard mobilních

¹⁰² Tamtéž, s. 39.

¹⁰³ ČERNÝ, Michal. *Několik stručných poznámek (nejen) k de Chardinově příspěvku k teorii informace*. In: ProInflow. Dostupný z: <http://pro.inflow.cz/nekolik-strucnych-poznamek-nejen-k-de-chardinove-prispevku-k-teorii-informace>. s. 5.

¹⁰⁴ SOKOL, Jan. In TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 19-20.

¹⁰⁵ The World Bank. *Population*. [online]. 2014 [cit. 6. 6. 2014]. Dostupné z:

<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL/countries/1W?display=graph>.

¹⁰⁶ Mezinárodní telekomunikační unie. *Key ICT indicators for developed and developing countries and the world (totals and penetration rates)*. [online]. 2014 [cit. 6. 6. 2014]. Dostupné z: http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/statistics/2014/ITU_Key_2005-2014_ICT_data.xls

čísels (zpráva společnosti Ericsson z února 2014 odhaduje počet osob používajících mobilní telefon na 4,5 miliardy¹⁰⁷). Počet osob využívajících internet stanovuje ITU na 2,7 miliard.¹⁰⁸

Jak Sokol upozorňuje, že rozmach společných témat a větší propojenosti lidstva není v Teilhardově myšlení výsledek nějakého programu, není to něco plánovaného, nýbrž je to projev principu zvyšování komplexnosti. Lidstvo prochází konvergentní fází svého vývoje a totalizuje se; na Zemi probíhá planetizace.

¹⁰⁷ mobiThinking. *Global mobile statistics 2014 Part A: Mobile subscribers; handset market share; mobile operators*. [online]. 2014 [cit. 2014-06-06]. Dostupné z: <http://mobithinking.com/mobile-marketing-tools/latest-mobile-stats/a#uniquesubscribers>

¹⁰⁸ Mezinárodní telekomunikační unie. *Key ICT indicators for developed and developing countries and the world (totals and penetration rates)*. [online]. 2014 [cit. 2014-06-06]. Dostupné z: http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/statistics/2014/ITU_Key_2005-2014_ICT_data.xls

Závěr

V předložené práci jsme si krátce obecně, a v některých bodech detailněji, představili pohled francouzského vědce, myslitele, kněze Piera Teilharda de Chardin na náš svět, na univerzum, kosmos, na náš domov, ve kterém žijeme, na principy jeho vzniku a fungování, na jeho možné pokračování. Pohled na fascinující fenomén života, který je v našich očích tak nepravděpodobný a vzácný, a především na nás samotné, na člověka. Na člověka a lidstvo, po výtce nepravděpodobnější fenomén.

Teilhard pojal dějiny celého univerza, se všemi jeho částmi, jako jednu stále pokračující událost, jako jeden gigantický a elegantní pohyb, ve kterém vládne emergence, divergence a konvergence. Teilhardova snaha byla především (jak jsme v této práci, věřím, předvedli) ukázat vědě, tedy jejím reprezentantům, ideu celku, ke které, podle Teilharda, musí hledět, pokud je jejím cílem co možná nejpravdivější výpověď o zkoumaném předmětu. Vesmír je totiž, podle Teilharda, jedno, i když složené z mnohého. Aby věda mohla plnit svůj původní úkol, tedy dát člověku odpovědi na základní otázky týkající se jeho samotného a světa, ve kterém žije, musí vzniknout nová věda. Pouze univerzální věda, která zahrnuje obory věd specifických a je si plně vědoma jejich vzájemných souvislostí a vztahů, je způsobilá k vyřčení výroků o světě a člověku. Teilhardem sledovaná tendence, která vede k potřebě takové univerzální vědy, je nutným důsledkem lidstva, které touží po vyšším bytí, v Teilhardově smyslu tedy větším spojení.

V této práci nás především zajímalo, jaké místo zaujímá člověk a lidstvo v Teilhardovskému chápaném světě. Tento úkol jsme rozvrhli do tří kapitol. V první kapitole jsme vymezili, jakým způsobem Teilhard ve svých textech používá slova *evoluce*. Ukázali jsme, že přejímá myšlenku biologické evoluce, avšak její vývojový princip rozšířil na celý kosmos. Vše je v zásadě jedno, vše má společné kořeny, vše je bytostně určováno jedním obecným principem vývoje, stávání se. V Teilhardově pojetí jsou dějiny vesmíru vývojem elementární hmoty, která se nejprve „korpuskulizuje“ do atomů a molekul, které postupem času zvyšují složitost své formy a „vitalizují“ se, hmota se oživuje. Život se dále „hominizuje“, zvnitřňuje se, v živém se hromadí vědomí a tak dává vzniknout člověku.

Dál jsme se pokusili čtenáři přiblížit metodu, kterou Teilhard přistupuje k svému úkolu – totiž popis fenoménů. V Teilhardově přístupu k hledání odpovědi na otázku po člověku sledujeme snoubení se filosofického, teologického i vědeckého postoje.

V druhé kapitole jsme představili charakteristické rysy Teilhardovy evoluční koncepce. Ukázali jsme, že určujícím principem evoluce Teilhard nachází zákon komplexnosti, jakéhosi zdokonalování. Jednotlivé celky prostřednictvím zvyšování své komplexnosti, zvyšují také svou participaci na bytí, protože být více, pro Teilharda znamená více se spojit. Ukázali jsme, že proces komplexifikace Teilhard někdy nazývá navíjení. Pojem vychází z představy spirály, kdy se hmota, resp. vědomí postupným procesem navíjí samo na sebe a tak zvyšuje svou komplexnost.

Třetí kapitola patří analýze jednotlivých stupňů komplexnosti, které Teilhard v procesu evoluce pozoruje. Více než třetina celkového rozsahu práce je věnována třetímu „skoku“ v evolučním vývoji vesmíru, jemuž v Teilhardově pojetí odpovídá příchod a působení člověka. V této části jsme představili postupný vývoj člověka, jak mu Teilhard rozumí. Ukázali jsme, co je to podle Teilharda vědomí a jakou roli v rámci evoluce zaujímá. Pokračovali jsme vyložením Teilhardovy představy „noosféry“, tedy sféry lidstva. Na závěr jsme ukázali, jakým způsobem si Teilhard představoval vývoj této „myslící sféry“ do současného stavu a doplnili relevantní údaje ze současnosti.

Místa, kde Teilhard mluví o možném vývoji noosféry, tedy lidstva, jsme určili za vůbec nejdůležitější z celého Teilhardova výkladu světa a člověka. V těchto místech pozorujeme „téměř hmatatelnou“ Teilhardovu naléhavost, kterou volá po lidské vědomé aktivitě v rámci evoluce. V těchto momentech sledujeme silný etický apel celého Teilhardova „učení“. Člověk je tu, v souvislosti s úspěšným dovršením celého evolučního pohybu, vyzýván k převzetí odpovědnosti za budoucí vývoj vesmíru skrze budování většího spojení, tedy vyšší komplexity svého druhu, lidstva, skrze proces, který Teilhard nazývá totalizace či planetizace. V práci jsme se rovněž snažili ukázat příznaky začínající planetizace.

Konečně, k samotnému fenoménu *člověk* – v Teilhardově pojetí není něčím, co se staví do opozice k přírodě. V Teilhardově světě nevládne dualismus ducha a hmoty, Teilhard nezastává rozdělení světa na přírodu (hmotu) a rozum (člověka), jelikož duch i hmota jsou dva aspekty jedné vesmírné látky. Člověk je v Teilhardově koncepci přímým výsledkem evolučního snažení, je součástí vesmíru, on sám je vesmírem. Člověk je systém, ve kterém je komplexně nahromaděna látka světa. Vědomí, které se nachází od prvních počátků vesmíru, v

něm dosáhlo takové úrovně, že si začalo uvědomovat sebe sama, je součástí hmotného těla složeného z atomů, stejného stavebního materiálu všech věcí ve vesmíru. V tomto smyslu není člověk ničím menším, než „potomkem“ vesmírné evoluce, což ale v Teilhardově chápání nijak nesnižuje jeho důležitost a jedinečnost. Lidstvo ve vesmíru zaujímá důležité místo, jelikož je nástrojem evoluce k dalšímu vývoji. Vědomým snažením lidstva může celý dějinný evoluční pohyb dospět do svého konce, v konečném splynutí s Bohem v bodu Omega.

Seznam použité literatury

Publikace, články:

- BENDLOVÁ, Peluška. *Teilhard de Chardin – nová naděje katolicismu?*. Svoboda: Praha, 1967.
- ČERNÝ, Michal. *Několik stručných poznámek (nejen) k de Chardinově příspěvku k teorii informace*. In: ProInflow. Dostupné z: <http://pro.inflow.cz/nekolik-strucnych-poznamek-nejen-k-de-chardinove-prispevku-k-teorii-informace>. ISSN 1804–2406.
- FLEGR, Jaroslav. *Evoluční biologie*. Praha : Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1767-3.
- JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012.
- O'CONNELL, Robert J. *Teilhard's Vision of the Past : The Making of a Method*. Fordham University Press: 1982.
- RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. ISBN 80-86045-74-9.
- SOKOL, Jan. *Teilhard tehdy a dnes*. In: *TEOLOGIE&SPOLEČNOST*. 2/2005. Dostupné z: <http://www.cdk.cz/ts/clanky/84/teilhard-tehdy-a-dnes/>
- TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. ISBN 80-7021-043-5.
- TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. ISBN 80-205-0309-9.
- VRÁNA, Karel. *Teilhard de Chardin*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997. ISBN 80-85996-06-5.

Online zdroje:

- Mezinárodní telekomunikační unie. *Key ICT indicators for developed and developing countries and the world (totals and penetration rates)*. [online]. 2014 [cit. 6. 6. 2014]. Dostupné z: http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/statistics/2014/ITU_Key_2005-2014_ICT_data.xls
- mobiThinking. *Global mobile statistics 2014 Part A: Mobile subscribers; handset market share; mobile operators*. [online]. 2014 [cit. 6. 6. 2014]. Dostupné z: <http://mobithinking.com/mobile-marketing-tools/latest-mobile-stats/a#uniquesubscriber>
- The World Bank. [online]. Dostupné z: <http://data.worldbank.org>
- Wordnik. [online]. Dostupné z: <https://www.wordnik.com>